

**THE SEMIOTICS OF REVENGE
SUBJECTIVITY AND ABJECTION IN ENGLISH RENAISSANCE TRAGEDY**

Tudományos tevékenység összefoglalása
és tézisek
egyetemi doktori fokozat
PhD átminősítési eljáráshoz

Kiss Attila

Szeged
1997

TUDOMÁNYOS TEVÉKENYSÉG ÖSSZEFOGLALÁSA

Egyetemi doktori értekezésemet a József Attila Tudományegyetemen védtem meg, a doktori szigorlatot angol irodalomtudományból, összehasonlító irodalomtudományból és irodalomelméletből tettem le, summa cum laude minősítéssel. Disszertációm címe:

*The Semiotics of Revenge. Subjectivity and Abjection
in English Renaissance Tragedy*

legfőbb célkitűzése pedig, hogy az angol reneszánsz dráma és színházi befogadói közeg vizsgálatát összekapcsolja a posztstrukturalista kritikai gondolkodás legújabb meglátásaival.

Az értekezés az angol Erzsébet-kor és Jakab-kor tragédiáinak reprezentatív darabjait elemzi drámaelméleti és szemiotikai szempontok alapján. Az átfogó szubjektumelméleti, színházzemiotikai bevezetés után részletes drámaelemzések következnek.

Az első két fejezet (I. The Subject of Semiotics, II. The Subject of the Renaissance) a szubjektum posztstrukturalista elméletein keresztül közelíti meg a reneszánsz szubjektum problémáját a tizenhatodik és a tizenhetedik század fordulóján. A korai modern társadalom ismeretelméleti válságában központi tényezőt játszik a jelölésről, a világegyetem szerkezetéről, a jelentésség isteni garanciájáról korábban vallott elképzelések elbizonytalanodása, amely a reneszánsz szubjektumot **köztes, két világmodell között ingadozó** szubjektummá teszi. Ezért hívom segítségül az angol reneszánsz tragédiák szubjektivitás-mintáinak elemzéséhez elsősorban Julia Kristeva elméletét a heterogén, folyamatban lévő

szubjektumról, valamint Michel Foucault írásait a társadalmi szubjektumpozíciókat irányító hatalmi technológiákról.

A beszélő szubjektum keletkezési rendjének jelelméleti megfontolásokra alapozott vizsgálata a hetvenes évek óta egyre határozottabb helyet foglal el a posztstrukturalista kritikai gondolkodásban. A jelentésalkotás és a szubjektum viszonyának, a jelölés biológiai és társadalmi modalitásainak elméleti folyamatosan alakítják a szubjektivitásról, a szövegszerűségről, a kommunikációról vallott elképzeléseket. Ezeket az elméleteket foglalom össze dolgozatom elején, és segítségükkel rámutatok, hogy a reneszánsz tragédia kulcsmotívumai, az erőszak, az abjekció, az identitás felbomlása olyan reprezentációs technikákként működnek, melyek a reneszánsz szubjektum válságát modellálják.

A továbbiakban (III. The Semiotics of the Emblematic Theater) azt a speciális színházi kontextust vizsgálom, amely lehetővé tett Shakespeare korában egy olyan társadalmilag és világnézetileg meghatározott színházi kommunikációt, amit **az emblematikus színház tanúság-élményének** nevezek. Ennek alapja az a szimbolikus gondolkodásrendszer, amely az Erzsébet-kori színház és általában véve a reneszánsz teátralitás szemiotikáját irányította, legfontosabb alkotóelemei pedig a **bevonás hagyományaira** épülő színpad-közönség viszony és az ikonográfiai hagyományokra támaszkodó **emlematikus szemiotikai készség**. Ez a színházi kommunikáció a legalkalmasabb arra, hogy a kor episztemológiai válságának kulcskérdéseit, az identitás és szerepjátszás (metadrámailag is fontos) problémáit, a valóság megismerhetőségének a verbális léthez való kapcsolatát, a középkori szemiotikus világmodell és nyelvi paradigma felbomlásának jegyeit megjelenítse egy intenzív és heterogén társadalmi közegben.

Az emlematikus színház szemiotikai modelljéhez a posztstrukturalista nyelv- és drámaelméleteken keresztül közelítek. Főként Michel Foucault, Stephen Greenblatt, Alan Sinfield, Jonathan Dollimore, Jacques Derrida, Julia Kristeva, Jacques Lacan, Keir Elam munkáit alkalmazom, és ezeket Paul Ricoeur

szimbólumelméletével együtt működtetve igyekszem kijelölni az utat egy új tragédiaelmélethez: az emblematikus színház tanúság-élményének szemiotikájához.

Az értekezés második, nagyobb része arra igyekszik fényt deríteni, hogy ebben a (még) emblematikus szemiotikai közegben milyen motívumokon keresztül jelentkezik a szimbolikus, vertikális világmodell felváltó szintagmatikus világkép, a jelekkel, a nyelvi megismeréssel szemben mutatott bizalmatlanság. A posztstrukturalista szubjektumelméleteket felhasználva szövegelemzésekkel vizsgálom a Kyd, Marlowe, Marston, Middleton, Shakespeare tragédiáiban működő társadalmi-politikai identitásformáló diszkurzív stratégiákat, és ezek kapcsolatát a befogadó szubjektum pszichoszomatikus szerkezetével.

Önálló értelmezésben foglalkozom *A spanyol tragédiá*-ban megjelenő metadrámai kerettel (IV. Identity and Authorship in *The Spanish Tragedy*), amely ironizálja a bosszúálló igyekezetét, hogy a diszkurzusokat irányító, minden más szereplő feletti helyzetet foglaljon el. Ebben a bosszútragédiában megtalálunk szinte minden olyan elemet, amely később a reneszánsz bosszúdrámák visszatérő motívuma lesz. A bosszúálló olyan szerepjátékos, aki álarcok mögül, saját színdarabját megrendezve manipulál másokat, és a tökéletes jel, a hulla (Lacan) kitermelésével igyekszik tökéletes, uralható, megkérdőjelezhetetlen jelentéseket létrehozni. Vállalkozása azonban kudarcot vall, mivel a játék során feloldódik a szerepben, autentikus identitást nem tud teremteni magának, tetteit pedig mindvégig ironizálja a darab metapozícióját elfoglaló allegorikus Bosszú alakja, amely belülről hajtja őt, alávétve a bosszúállót a tudattalan vágytartalmak készletéinek.

Hasonló metadrámai hálózat szövi át Shakespeare *Titus Andronicus* és *Hamlet* című darabjait, a két bosszúdráma összevetésében azonban arra helyezem a hangsúlyt, hogy kimutassam, hogyan fordul el Shakespeare az abjekció emblematikus ábrázolási módszerétől, és hogyan válik a *Hamlet* diszkurzív világa már a kialakuló horizontális, szintagmatikus világmodell szubjektumának tudatdrámájává. A megközelítésben John Baley tudatdráma-konceptiójára

(*Shakespeare and Tragedy*) és Francis Barker szubjekcióelméletére (*The Tremulous Private Body*) támaszkodom.

A harmadik értelmezés Middleton *A bosszúálló tragédiája* című darabjában elemzi a bosszúálló Vindice alakját, aki szinte az összes középkori és reneszánsz emblematikus és metadrámai hagyományt egyesíti magában (V. Abjection and the Art of Dying in *The Revenger's Tragedy*). A hagyományok és az abjekció képeinek egymásra halmozásával a tragédia ugyanakkor már ironizálja, megkérdőjelezi az emblematikus ábrázolás legitimitását, de nem mutatja még fel a modern kor szubjektumának prototípusát, mint a *Hamlet*.

A késő-reneszánsz **episztemológiai válságának** világmodelljében szemiotikai kísérletként jelenik meg az **embléma mint alműfaj**, mely a lehető legtöbb kommunikációs csatornán keresztül (kép, mottó, epigramma, vizualitás, költőiség, szentencia, stb.) igyekszik felkelteni a befogadóban a megvilágosodás-szerű, komplex befogadói élményt. Az emblémák megjelenítését a reneszánsz angol dráma is felhasználta, az emblematikus színház jelenségét azonban ennél tágabban értelmezem, olyan összetett jelölési folyamatként, amely a közönség pánmetaforikus gondolkodásrendszerére alapozva több jelentésszinten hoz létre egyszerre szimbolikus értelmet. Egy sokrétű jelentéshálóba ágyazódva így a darab egésze egyetlen **kontemplációs emblémává** válik, amely arra irányul, hogy megvalósítsa a jellegzetesen színházi törekvést, a **teljes bennefoglaltottság, a tanúság** élményét. Ebben a színházi technikai keretben jelenik meg a reneszánsz dráma egyik fő motívuma, a bosszúálló figurája, amelyet olyan dramaturgiai eszközként értelmezek, ami a kor legégetőbb ismeretelméleti kérdéseit feszegeti. **A bosszúálló szerepjátéka** modellálja azokat az ellentéteket, melyek a szubjektumformálás és az identitásvesztés, az autentikus lét és a társadalmi szerepjáték, a világ jelentésségének isteni garanciája és a kozmikus káosz között feszültek. A bosszútragédia valójában a diszkurzusok szubjektum felett gyakorolt hatalmát játssza el, és a bosszúálló válságba került, köztes identitásának bemutatásával kizökkenti, megkérdőjelezi a befogadó identitását is, így a kor episztemológiai bizonytalanságának modelljévé válva. Ezt a színházi kísérletet, a bevonás, a tanúskodás élményét fokozza **az erőszak színpadi megjelenítése**,

amely a befogadó szubjektum pszichoszomatikus felépítésére gyakorol hatást, hogy a teljes jelenlét színházi illúzióját felkeltse.

A bosszú mint dramaturgiai keret még az emblematikus színház reprezentációs eszközeit alkalmazza, de már a korai modern kultúra filozófiai problémáit feszegeti. Így az emblematikus színházat Lotman terminusával olyan felfokozott társadalmi szemiotikai tevékenységként értelmezhetjük, amely a szimbolikus és a szintagmatikus világmodell ütközését az emblematikus színházból a fotografikus színházba való átmenetben tükrözi. Shakespeare drámái mutatják lekiválóbban, hogyan veszti hitelét a tizenhetedik század elejére az allegória, a vizuális szimbólum, az összetett embléma, és hogyan veszi át az uralmat a társadalomban és a színházban egyaránt **a szó, a diszkurzus rendje**. Kortársai az allegorikus macabre hagyomány abjekt képeit a végletekig fokozva még megtartják, de valójában már ironikusan kritizálják is az emblematikus technikát. Shakespeare már a nyelviségre, a szó szubjektumformáló működéseire koncentrált.

A testiség, a nyelvi zavar és az erőszak szubjektumformáló szemiotikájának elemzése teszi teljessé az emblematikus hagyomány megkérdőjelezésének, szatírájának és kicserélődésének megértését az angol reneszánsz tragédia történetében. A dolgozat így összekapcsolja a hagyományos interpretációs megközelítéseket a reneszánsz dráma kutatásában egészen a 80-as évek végéig kevésbé alkalmazott posztmodern kritikai elméletekkel.

Az értekezés összegzésében felülvizsgálom a Shakespeare után alkotó drámaírókról és a puritán interregnum előtti drámai hagyományról alkotott elítélő kritikai közvéleményt, amely egészen napjainkig uralkodott a reneszánsz kritikában. Middleton, Webster, Marston, Chapman darabjait nem lehet dekadens, perverz, végletesen macabre játékokként leírni. Ezek a tragédiák a bosszú és az erőszak emblematikus hagyományát juttatják el a végkifejletig, az emblematikus szemiotikai kísérlet ironizálásáig. Shakespeare már átlátta a színházi jelenlét, és általában a fiziológiai értelemben vett jelenlét autentikus, szubjektumból eredő megteremtésének lehetetlenségét. A diszkurzív társadalmi gyakorlatok

szubjektumformáló működésének bemutatásával, a két világmodell között ingázó hamleti jellem megalkotásával a modern, decentralizált szubjektum prototípusát mutatja be.

A modern kor polgári ideológiája pontosan annak a testiségnek az elfojtásán keresztül hozza létre szubjektummodelljét, amely testiség még reprezentációs kísérletként működik a tizenhetedik század elején. A szintagmatikus világmodell, a polgári berendezkedés megszilárdulásával megjelenik a kartéziánus, önformáló, transzhistorikus szubjektum koncepciója és ideológiája, amely egészen a kapitalista társadalom posztmodern válságáig uralkodik. A posztmodern kritikai gondolkodás értelmezési gyakorlatai, a dekonstrukció és a szubjektum posztszemiotikai elméletei ismét központi kérdéssé teszik az önazonosság, az identitásformálás problémáját, és ez a posztmodern színházi gyakorlatban ugyanúgy jelentkezik, mint a késő reneszánsz válságának idején. Dolgozatom mellékletében Heiner Müller *A hamletgép* című darabját elemezve párhuzamot vonok a reneszánsz emblematikus színház bosszútragédiái és a posztmodern színházi kísérlet között, amely szintén a test, a szubjektum pszichoszomatikus felépítésének vizsgálatával problematizálja az ideológia és a szubjektum kölcsönviszonyát. (Appendix: Staging the Traumatic Event in Heiner Müller's *Hamletmachine*).

Disszertációm végkövetkeztetéseiben rámutatok, hogy a bosszúdrámák szubjektumelméleti, szemiotikai vizsgálata még csak kiindulópontokat nyújt dolgozatomban a távolabbi cél, a színházi tanúság szemiotikai elméletének kidolgozásához. Ezt a vállalkozást azóta a disszertáció meglátásainak továbbfejlesztésével és elméleti kitérítésével igyekszem megvalósítani.

A doktori értekezés előzményei, tudományos tevékenység és tanulmányutak

Disszertációm témája ahhoz az ikonográfiai-emblematikai műhelyhez kötődik, melynek munkájában már hallgatóként és demonstrátorként részt vettem a József Attila Tudományegyetem Angol Tanszékén. A jelentős nemzetközi

kapcsolatokkal rendelkező műhely Fabiny Tibor és Szőnyi György Endre vezetésével tevékenyen közreműködött az egyetem által elindított *Ikonológia és műértelmezés* sorozat munkálataiban, és kiadta a *Shakespeare and the Emblem* című, széles körben elismert kötetet.

Az **angol - összehasonlító irodalomtudomány** szakos diploma megszerzése előtt egy egyetemi évet az Egyesült Államokban töltöttem. Itt fogalmazódott meg bennem az a törekvés, hogy az angol reneszánsz dráma vizsgálatát a posztstrukturalista szemiotika és a szubjektumelméletek alapjaira helyezzem.

1988-89

University of Oregon, English Department.

A JATE Angol Tanszékének és az Oregon State System of Higher Education csereprogramjának keretében két szemeszteren keresztül folytattam tanulmányokat Eugene-ben a posztstrukturalista szemiotika, a **reneszánsz drámakritika** és a pszichoanalízis területén. Elkezdtem az angol reneszánsz tragédiával és az ikonográfiával kapcsolatban azt a projektet, amely szakdolgozatom (*The Semiotics of the Emblematic Theater*), majd a későbbiekben doktori disszertációm alapját képezte. Professzoraimmal olyan folyamatos munkakapcsolatot sikerült kialakítanom, amely azóta is életben van.

1989 -

Diplomám megszerzése után a **JATE Angol Tanszékének** oktatója lettem, kurzusokat tartottam az irodalomtudomány, az irodalomelmélet és a reneszánsz drámakritika területén. Folytattam kutatásaimat a Shakespeare-kritika, a reneszánsz ikonográfia és szimbolizmus, a drámaszemiotika témeköreiben, melyeket még demonstrátorként az Angol Tanszék reneszánsz **emblematicai műhelyében** kezdtem el. Tagja lettem a **Magyar Shakespeare Bizottságnak**, és részt vettem az *Új Magyar Shakespeare-tár* kiadásának munkálataiban. Bekapcsolódtam a Hungarian Studies program tevékenységébe, és fordítási, később pedig nyelvi kurzusokat tanítottam külföldi hallgatóknak.

1991-92

University of Oregon, English Department, Linguistics Department.

Meghívást kaptam a University of Oregon nyelvészeti tanszékétől magyar kurzusok tanítására. Újabb eugene-i tartózkodásomat összekötöttem azzal, hogy elkezdtem a Ph.D. programot az angol tanszéken. Ehhez elnyertem a **Stanley R. Maveety Fellowship in Renaissance Studies** ösztöndíjat az angol tanszéken, amelyet minden évben a legígéretesebb graduate hallgatónak ítélnek a reneszánsz tudományok területén. Részt vettem a Renaissance Theory Group, a Postcolonial Theory Group és a Graduate Student Conference munkájában. Ismét együtt dolgozhattam azokkal a professzorokkal, akiket két évvel korábban megismertem, továbbra is a reneszánsz drámakritikára koncentrálni, figyelmemet azonban egyre inkább kiterjesztettem a **posztstrukturalista szubjektumelméletek** irányába, mivel az angol bosszútragédiákról kialakított olvasatomat a szubjektum szemiotikájának kritikai eszközeivel láttam alátámaszthatónak. Előadást tartottam a **Pacific Northwest Renaissance Society** konferenciáján Vancouverben (*Renaissance Drama and Emblematic Theater*), melyben összefoglaltam a reneszánsz emblematikus színházról folytatott kutatásaim addigi eredményeit. Ráműtattam, hogy a reneszánsz színházi közönség befogadói kódkészletét és elváráshorizontját a kor világmodelljének és szubjektummodelljének szemiotikai vizsgálatával lehetséges leképezni, az elképzeléshez Yuriy Lotman **kultúraszemiotikáját** és Julia Kristeva **szemianalízisét** hívtam segítségül. Körvonalazódott előttem egy olyan reneszánsz tragédiaelméletnek a lehetősége, amely a Paul Ricoeur által kidolgozott **tanúság hermeneutikáját** kapcsolja össze a beszélő szubjektum és az szimbolikus világmodell elméleteivel, hogy modellálja az emblematikus színház összetett befogadói élményét. Az elképzelést külön projekt keretében kezdtem el kidolgozni, ehhez segítségemre voltak George Rowe és Robert Grudin, az oregoni egyetem nemzetközi tekintélyű reneszánsz professzorai. A doktori programot megszakítottam, mivel szegedi állásomat kívántam inkább biztosítani, de a projektet nem adtam fel.

1993

A szegedi egyetemre visszaérkezve folytattam munkámat az Angol Tanszéken, ahol feladataim kibővültek egy reneszánsz évfolyamelőadással. 1993 tavaszán a **University of Hull** angol tanszékén töltöttem egy hónapot TEMPUS ösztöndíjjal, itt öltött végső formát doktori disszertációm az **angol reneszánsz bosszútragédiák szubjektumelméleti és drámaszemiotikai megközelítéséről**. Thomas McAlindon professzor felkérésére szemináriumot tartottam a reneszánsz graduate program hallgatóinak az emblematikus színház szemiotikájáról.

Részt vehettem **Oxfordban** a British Council drámatanítási szemináriumán, ahol ugyancsak az előbbi témában tartottam előadást. Tudományos kapcsolatokra tettem szert a franciaországi Montpellier egyetemén működő Cahiers Elizabethains folyóirat főszerkesztőjével, Maguin professzorral, valamint több külföldi egyetem munkatársával.

Magyarországon előadást tartottam a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének **irodalomelméleti munkacsoportjában**, ahol összefoglalást nyújtottam a posztrukturalista szubjektumelméletek és az irodalomtudomány kapcsolatáról. A **Magyar Shakespeare Bizottságban** az erőszak szemiotikájáról és az angol reneszánsz tragédia legújabb, színházzemiotikai megközelítéseiről beszéltem.

Disszertációmát hulli tanulmányutam befejeztével itthon rendeztem végső formába, ehhez segítséget nyújtott az a hathónapos **Magyar Kultúráért ösztöndíj**, melyet pályázat útján a Magyar Művelődésügyi Minisztériumtól nyertem.

1993-ban a József Attila Tudományegyetem irodalomelméleti munkáimért **Kanyó Zoltán díjjal** jutalmazott.

1993 júniusában került megrendezésre Szegeden az ikonográfiai műhelymunkához kapcsolódóan a nemzetközi **European Iconography East and West** című konferencia, ahol dolgozatomban (*The Iconography of Violence in English Renaissance Tragedy. A Semiotic Approach*) doktori disszertációm

meglátásait összegeztem, és körvonalaztam a szemiotikai megközelítés módszereit a reneszánsz dráma képrendszereinek és ikonográfiájának vizsgálatában. A konferencián elhangzott dolgozatok egy részét szerkesztésében megjelentette az egyetem (*Iconography in Cultural Studies*. Szeged, József Attila University, 1996). A szerkesztés vezérelve az volt, hogy a kötetet kézikönyvként és jegyzetként használhassák az ikonográfiát és a szimbolizáció történetét tanulmányozó hallgatók is. A konferenciára 1998-ban ismét sor kerül Szegeden (**The Iconography of the Fantastic**), az erre az alkalomra készülő dolgozomban a posztmodern fogyasztói társadalom képvilágában szeretném megvizsgálni az abjekció árucikké tételének és szublimációjának logikáját (*The Commodification of the Abject in the Cultural Imagery of Consumerism*).

A Jakab-kori tragédia szemiotika vizsgálatának lehetőségeit volt alkalmam vázolni a Salzbruggban rendezett **Jacobean Drama as Social Criticism** című konferencián is 1993 októberében. A konferencián folytatott konzultációk során hasznos tanácsokat és információkat kaptam Inga-Stigna Ewbank professzor asszonytól, aki az erőszak szemiotikájának szerepére hívta fel a figyelmemet az angol Restauráció drámájában.

A szegedi deKON csoport munkája

1993 őszén a JATE Összehasonlító Irodalomtudomány Tanszékén négy kollégámmal megalakítottuk a **deKON Csoportot**, mely azóta folyamatosan a dekonstrukció és a konstruktivizmus közötti párbeszéd megteremtésére, valamint a posztstrukturalista kritikai gondolkodás hazai ismertetésére törekszik. Tudományos tevékenységemnek a kortárs irodalomelméletre irányuló része így szervezett keretek között a deKON csoport tevékenységéhez kötődik, a csoport publikációs és oktatási munkájában törekszem arra, hogy a kortárs kritikai diszkurzusokkal együtt reneszánsz irodalomtörténeti és ikonográfiai képzettségemet is képviselni és kamatoztatni tudjam. A Művelődésügyi Minisztérium, a Soros Alapítvány, az OTKA és a PHARE program felhívásaira pályázva jelentős projektekhez kaptunk hosszútávú támogatást, így módszeres programot dolgoztunk

ki a **deKON** könyvek című sorozat kiadására. A sorozat első számú célja, hogy szöveggyűjtemények formájában kiadja a posztstrukturalista kritikai gondolkodás eddig magyarul meg nem jelent alapszövegeit. 1996-ban jelent meg a háromkötetes *Testes könyv* első része, amely több blokkban, tematikusan közli az ideológiakritika, a hermeneutika, a pszichoanalízis, a dekonstrukció, a feminizmus programadó szövegeit. Ennek a sorozatnak társszerkesztője vagyok, 1997 közepén jelenik meg a második kötet.

1994

Tudományos munkásságomat 1994 óta a reneszánsz dráma és a koramodern kor kutatása mellett a posztstrukturalista szubjektum- és színházelméletek vizsgálata és tanítása határozza meg. Reneszánsz drámatörténeti kurzusaim mellett szemináriumokat tanítottam az Angol Tanszéken az irodalomtudomány és a szubjektum szemiotikájának kapcsolatáról (**Literature and/as the Constitution of the Subject**), valamint a színházszemiotika és az ideológiakritika kapcsolatáról. Ezeknek a kutatásoknak keretében szerkesztettem szubjektumelméleti blokkot a *Pompeji* 1994-es számában (**Miből lesz a szubjektum?**), valamint posztmodern színházszemiotikai részt a *Gondolat-jel A reprezentáció bezáródása* című számában.

1994 őszén a deKON csoporttal elindítottuk egy évente megrendezett konferencia hagyományát. Az első *deKONferencia* még nem öltött tematikus jelleget, különféle témákban szólaltak meg különféle kritikai beszédmodok. A későbbi konferenciákat érdekesebbé tette, hogy az értelmezési eljárásokat egy kanonikus szövegre vagy egy tematikus címre irányítottuk. A **deKON** könyvek sorozat egyik részeként könyvformában publikáljuk a deKONferenciákon elhangzott dolgozatokat.

1994-ben a deKON csoport kezdeményezésére sikerült az Összehasonlító Irodalomtudomány Tanszéken beindítani az *Irodalomelmélet speciális képzést*, amelyben kezdete óta ugyancsak részt veszek oktatóként, a **Színház és szemiotika** kurzussorozat oktatójaként.

1994 elején kéthetes TEMPUS ösztöndíjjal a University of Sussex egyetemen tartózkodtam, ahol kutatásokat végeztem a dekonstrukció és a reneszánsz kritika kapcsolódási pontjairól. Kapcsolatokat létesítettem a brit **kulturális materializmus** képviselőivel, Jonathan Dollimore és Alan Sinfield professzorral, kiszélesítve ismereteimet a korábban már részletesen tanulmányozott amerikai új **historizmus** hatásáról és továbbgondolási lehetőségéről.

A disszertációra épülő, a kutatást kiszélesítő és ahhoz kapcsolódó tudományos tevékenység

1995

Az egyetemi doktori disszertáció megvédése óta eltelt időszakban tudományos tevékenységem középpontjában a posztstrukturalista szubjektumelméletek újabb irányultságai, az összetett szubjektummodell lehetőségének vizsgálata, valamint a szubjektumszemiotika megfontolásainak irodalomelméleti alkalmazása álltak. Igyekeztem a korábbiakban vázolt elméleti apparátust nem csupán a szűkebb értelemben vett irodalomtudomány és irodalomelmélet, hanem tágabban a kultúra mint szemiotikai folyamat egész diszkurzív működésére alkalmazni. Úgy vélem, ez a "kitekintés" nemhogy eltávolított volna, de még közelebb segített a reneszánsz drámai és színházi jelenség összetettebb megértéséhez.

1995 márciusában a **Semiotics and the Media** című nemzetközi konferencián vettem részt Kasselben, ahol előadásomban a fogyasztói társadalom diszkurzusainak szubjektumalkotó technikáit elemeztem (*The Discourses of Commercialism and the Constitution of the Subject*).

Szeptemberben a British Council támogatásával a **4th Warwick Seminar and Conference on British Cultural Studies** rendezvényén vettem részt Angliában, dolgozatomban a posztkoloniális és a posztmodern társadalomkoncepciók között húztam párhuzamot a pszichoanalitikus szubjektumelmélet megfontolásai alapján (*The Semiotics of Postcolonialism*).

Posztszemiotika

A Irodalomtudományi Intézet *Helikon* című folyóiratának dupla tematikus számát szerkesztettem 1995 elején (*Posztszemiotika. A szubjektumelméletek és a mai irodalomtudomány*, 1995/1-2.). A szerkesztés során az a célkitűzés vezérelt,

hogyan bemutassam a lefontosabb szövegeit egy olyan kritikai irányultságnak, amelyet nem lehet egységes elméleti iskolaként meghatározni, de hozzáállásként, célkitűzésként szinte valamennyi posztstrukturalista kritikai irányzatban középponti szerepet kap. Egyetlen kritikai diszkurzus sem kerülheti meg ugyanis a 70-es évek vége óta a szemiotikai értelemben vett szubjektum kérdését, és ez szükségképpen rányomja bélyegét az irodalomtudomány értelmezési stratégiáira. A jelölés folyamatához és a szubjektum heterogenitásához képest meghatározott olvasó-ágens modellje nélkül nem lehet posztstrukturalista irodalomelméleti koncepcióval előállni.

A tematikus szám bevezetőjében összefoglalom azt a szemiotikai kísérletet, mely disszertációm elméleti keretének is lényeges részét képezi. A beszélő/olvasó szubjektum makrodinamikájának és mikrodinamikájának együttes vizsgálata tehet képessé bennünket arra, hogy az olvasás során működő jelentésalkotást **folyamatszerűségében**, a társadalmi-ideológiai közeg technológiáinak és a szubjektum pszichoszomatikus működéseinek függvényében értsük meg. Az eljárást azért nevezem poszt szemiotikának, mert meghaladja a mechanikus, strukturalista szemiotika jelölési modelljét, amely nem problematizálja a jelölés garanciáját és irányítóját szolgáló, homogén szubjektum kartézianus elképzelését. A poszt szemiotika lehatol a beszélő szubjektumban működő testpszichikai modalitások szintjére, ahol a tudattalan ösztönkésztetések és szomatikus energiák a jelölésre való diszpozíciót alakítják ki, ugyanakkor megnyitják a szubjektummodellt a diszkurzív hatalmi technológiák által irányított szimbolikus rend felé, ahol a Julia Kristeva által szemiotikusnak nevezett energiák kifejeződést nyernek. Ezért szenteltem már disszertációmban is nagy teret az **abjekció** fogalmának, a külvilágtól elkülönülő szubjektum legarchaikusabb élményének, amely a jelöléshez szükséges különbségrendszerek és szimbolikus értékek első határvonalait jelöli ki. Az abjekció olyan működés, amelyet stratégiaként alkalmaznak az úgynevezett **genotext**-ek, a szimbolikus beágyazottságot és a befogadói identitást megkérdőjelező "poétikus" szövegek (Kristeva). Ezekkel szemben a normalizált társadalmi gyakorlatokat megszilárdító és azokat kiszolgáló **phenotext** a jelentésalkotásban elfoglalt pozíció felkínálásán keresztül megerősíti a szubjektumban az önazonosság, a belülről fakadó identitás képzetét. A kultúra

szemiotikai tipológiájában, melyet többek között Lotman dolgozott ki, nyomon követhető, hogy különféle társadalmi berendezkedésekben és episztemologikus világmodellekben mikor erősödik fel a genotext-ek áramlása. A kötetben szereplő szerzők (Julia Kristeva, Michel Foucault, Slavoj Zizek, Catherine Belsey) továbbra is az irodalomelméleti gondolkodásomat meghatározó elméletírók. Tudományos tevékenységemben ugyanakkor egyre inkább arra törekedtem, hogy egyfelől szorosabban kapcsoljam a reneszánsz tragédiák drámaszemiotikai vizsgálatát a kor ideológiai-politikai technológiáihoz, másfelől pedig a mai irodalomelmélet interdiszciplinaritásában egy újabb, **posztdekonstruktív szubjektummodell** lehetőségét kutassam. Ebben a törekvésemben nagy segítségemre volt, hogy 1996 szeptemberétől kilenc hónapot az **American Council of Learned Societies** kutatói ösztöndíjával az Egyesült Államokban tölthettem, az Indiana University bloomingtoni kampuszán.

Az ACLS projektem főként drámaszemiotikai irányultságú volt, a kortárs amerikai posztmodern drámában igyekeztem feltérképezni a társadalmi képalkotásnak (cultural imagery), a szubjektum szövegszerűségének, az identitásválság elemeinek megjelenési módjait. Tanulmányoztam, hogyan jelentkezik a "szubjektum haláláról", a decentralizált szubjektum posztsemiotikájáról folytatott kritikai diszkurzus a drámaelméletekben és a színházi értelmezési eljárásokban, melyek újabb gravitációs középpontja természetesen a dramaturgiai "jellem halála" lett (the death of character). Patrice Pavis, Herbert Balu, Keir Elam, Alessandro Serpieri drámaszemiotikai munkáit párhuzamosan olvasva Jean Baudrillard, Gilles Deleuze, Etienne Balibar, Joan Copjec és Slavoj Zizek ideológiakritikájával igyekeztem pontosabb képet rajzolni a posztmodern szubjektum fogalmáról a kortárs drámában. Ennek a törekvésnek első számú nehézsége, hogy a posztmodern meghatározása - még mindig általános terminológiai homályosságával együtt - pontosan a drámai műfaj kritikájában a legkidolgozatlanabb és a legbizonytalanabb.

Bár amerikai projektemben mai drámaírók szövegeire koncentráltam (Adrienne Kennedy, Sam Shephard, Edward Albee, Arthur Kopit, Tony Kushner,

August Wilson, Richard Foreman, Caryl Churchill), sikerült kiszélesítenem reneszánsz kutatásaim perspektíváját is. Hozzá láttam a *Helikon* folyóirat újabb tematikus számának összeállításához, ezúttal az **új historizmus** reneszánsz kritikai gyakorlatáról. A számot Szőnyi György Endre kollegámmal közösen szerkesztjük.

Az új historizmus és a kulturális materializmus szerzői (Stephen Greenblatt, Louis Montrose, Jonathan Goldberg, Stephen Orgel, illetve Jonathan Dollimore, Alan Sinfield) már doktori disszertációm gondolatmenetére is jelentős hatással voltak, különösen Dollimore *Radical Tragedy* című könyvének fejezetei az esszencialista humanizmus felbomlásáról a tizenhetedik század elején. Az új historizmus központi szövegeinek újratanulmányozása mellett figyelmet szenteltem a reneszánsz kritika újabb kutatási területeinek, a színház és az anyagi kultúra kapcsolatának (theatricality and material culture, the theater and the marketplace), a reneszánsz szubjektum és az ideológiai tárgyiasító működések viszonyrendszerének (külön szót érdemel ebben a tekintetben az 1996-os kiadású *Subject and Object in Renaissance Culture* című kötet).

Igyekeztem továbbgondolni a **tanúság hermeneutikájának** azt a koncepcióját, amely a disszertációm kezdetben motiváló elgondolás volt, de amelyet végül is csak megelőlegeztem értekezésemben. A disszertációval még nem lezárt kutatást ebben az irányban fejleszttem tovább, de a színházi tanúság (theatrical experience of testimony) katartikus élményét nem kizárólag Paul Ricoeur hermeneutikai megközelítésére alapozom, ennek ugyanis a posztstrukturalista fogalmi keretben párhuzamosan a dekonstrukcióját is tisztázni kell (ahogy például Derrida dekonstruálja Artaud elképzelését a rituális színház által megteremtett teljes jelenlétről). Sokkal inkább a szimbolikus rendet strukturáló áldozathozatalnak a Girard (*Violence and the Sacred*) és Kristeva (*Revolution in Poetic Language* - "Poetry That is Not a Form of Murder") által kidolgozott elméletét kívánom összekapcsolni a drámákban működő pszichoanalitikai szublimáció politikai - ideológiai vetületeivel. A tragédiákban felmutatott veszteség, a szimbolikus rend által "kitermelt" halál - mellyel szemben az emblematis színház totalitásában a néző tanúvá válik - olyan

áldozathozatalként működik, amely levezeti a szubjektumban irányítatlanul áramló szemiotikus motilitást (Kristeva chora-elméletében), a társadalmi berendezkedéssel összeegyeztethetetlen indulatokat, és egyidejűleg az áldozat testére összpontosítja azokat, melyet szimbolikusan rögtön letakar, magába olvaszt a szimbolikus rend (ideological containment). Úgy gondolom, ez a megközelítés mélyebb képet alkot a reneszánsz tragédia szubverzív erejéről és annak politikai semlegesítéséről, melyet az új historizmus kezdett el értelmezéseinek középpontjába helyezni. Szeretném további tudományos munkám során Webster, Chapman, Tourneur, Ford drámáiban feltárni a szimbolikus bekebelezésnek és a szemiotikus áthágásnak ezt a dialektikáját.

A disszertációhoz témájához kapcsolódó publikációk

1. *Remix.*
Ictus és JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1996.
2. "The Imagery of Violence in English Renaissance Tragedy. A Semiotic Approach."
In: *Iconography in Cultural Studies.* ed. Attila Kiss. Szeged, József Attila University, 1996. pp. 99-112.
3. *The Semiotics of Revenge. Subjectivity and Abjection in English Renaissance Tragedy.*
Acta Univeristatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Papers in English and American Studies V. Monograph Series I. JATE Department of English and American Studies, Szeged, 1995.
4. "Who Reads? Toward a Semiotics of the Reading Subject."
In: HUSSE Papers 1995. Acta Univeristatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Papers in English and American Studies VI. ed. György Novák, JATE Department of English and American Studies, Szeged, 1995. pp. 81-86.
5. "Renaissance Drama and Emblematic Theatre: A Semiotic Approach."
In: *HUSSE Papers 1993. Vol.I. Literature and Culture.* ed. by Péter Szaffkó and Miriam Conlon. Lajos Kossuth University, Institute of English and American Studies, Debrecen, 1995. pp. 1129-134.
6. "Abjection and Power. The Semiotics of Violence in Jacobean Tragedy."
In: *Jacobean Drama as Social Criticism.* ed. by James Hogg. Salzburg Studies in English Literature. Jacobean Drama Studies 101. The Edwin Mellen Press, Lewiston, New York / Salzburg, Austria, 1995. pp. 95-106.
7. "Tudás és hatalom Foucault genealógiájában." (Csontos Szabolccsal.)
In: *Symposion*, No. 004, 1995/2. pp. 29-38.
8. "Ki olvas? Posztszemiotika."
In: *Helikon*, 1995/1-2. pp. 5-13.
9. "Forró hideg falatok. A Fanni-féle szubjektum-generátorról."
In: *DEkonFERENCIA II.* Szerk. Odorics F. & Szilasi L. Szeged, JATE Irodalomelmélet Csoport - Ictus, 1995. pp. 79-87.
10. "The Semiotics of Desire and Violence."
In: *Új magyar Shakespeare-tár II.*, ed. by Tibor Fabiny & István Géher, Modern Filológiai Társaság, Budapest (megjelenés előtt)
11. "Miből lesz a szubjektum? Posztszemiotikai bevezető."
In: *Pompeji*, Szeged, 1994/1-2. pp. 169-176.
12. "A gyönyörtelen színház, avagy a reprezentáció kitakarása."
In: *Gondolat-Jel*, Szeged-Budapest, 1994/2. pp. 44-48.
13. "Selective and Annotated Bibliography of Shakespeare Criticism: Emblematics."
In: *Új magyar Shakespeare-tár I.*, ed. by Tibor Fabiny & István Geher, Modern Filológiai Társaság, Budapest, 1988.
14. "A tragikus hős tudatának felbomlása Shakespeare két tragédiájában."
In: *Acta Iuvenum IV.*, Szeged, JATE, 1987.

KONFERENCIAELŐADÁSOK

- "A szerző tevé."
deKONferencia, Szeged, 1997.
- "The Semiotics of Postcolonialism."
4th Warwick Seminar and Conference on British Cultural Studies, 1995.
- "The Discourses of Commercialism and the Constitution of the Subject."
Semiotics and the Media International Conference, University of Kassel, Germany, 1995.
- "Területfoglalás. A Nagydai Cigányok és a posztkoloniális kritikus."
deKONferencia, Szeged, 1995.
- "Who Reads? Towards a Semiotics of the Reading Subject."
HUSSE Conference II. Szeged, 1995.
- "Forró-hideg falatok. A Fanni-féle szubjektum-generátorról."
deKONferencia, Szeged, 1994.
- "The Semiotics of the Emblematic Theater."
HUSSE Conference I. Debrecen, 1994.
- "The Semiotics of Violence in Jacobean Tragedy."
Jacobean Drama as Social Criticism, Salzburg, Austria, 1993.
- "The Iconography of Violence in English Renaissance Drama."
Iconography East and West, Szeged, 1993.
- "A Jel-ölő szubjektuma."
deKONferencia, Szeged, 1993.
- "Emblematic Staging in English Renaissance Drama."
British Council Conference on Teaching Drama Overseas, Oxford, 1993.
- "The Semiotics of the Emblematic Theatre."
Pacific Northwest Renaissance Conference, Vancouver, Canada, 1991.
- "A tragikus hős tudatának felbomlása Shakespeare két tudatdrámájában."
National Student Conference, Pécs, 1988.1